

УДК 324 (477)

А. А. Моренчук – кандидат історичних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки

Аналіз недоліків мажоритарної та змішаної виборчих систем за допомогою методики теорії ігор

Роботу виконано на кафедрі країнознавства і міжнародних відносин ВНУ ім.Лесі Українки

Розглянуто основні риси, що визначають тип виборчої системи. Враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід, визначено ключові недоліки мажоритарної, пропорційної й змішаної виборчих систем. На основі застосування методики теорії ігор з'ясовано рівень впливу типу виборчої системи на задоволення базових інтересів різних суб'єктів політичного процесу: виборців, депутатів, президента, урядовців, представників бізнесу. Підкреслено, що саме пропорційна виборча система в реаліях, що склалися в Україні, відповідає потребам виборців; представників дрібного та середнього бізнесу; депутатів, які орієнтуються на забезпечення позитивних змін у розвитку нашої країни й виконання взятих на себе зобов'язань. Указано шляхи вдосконалення вітчизняного виборчого законодавства.

Ключові слова: політика, пропорційна виборча система, мажоритарна виборча система, змішана виборча система, теорія ігор.

Моренчук А. А. Анализ недостатков мажоритарной и смешанной избирательных систем при помощи теории игр. Рассмотрены основные черты, определяющие тип избирательной системы. Учитывая отечественный и зарубежный опыт, определяются ключевые недостатки мажоритарной, пропорциональной и смешанной избирательных систем. На основе применения методики теории игр выяснен уровень влияния типа избирательной системы на удовлетворение базовых интересов разных субъектов политического процесса: избирателей, депутатов, президента, правительства, представителей бизнеса. Подчеркивается, что именно пропорциональная избирательная система в реальных, которые сложились в Украине, отвечает запросам избирателей; представителей мелкого и среднего бизнеса; депутатов, которые ориентируются на обеспечение позитивных изменений в развитии нашей страны и выполнение взятых на себя обязательств. Указываются пути совершенствования отечественного избирательного законодательства.

Ключевые слова: политика, пропорциональная избирательная система, мажоритарная избирательная система, смешанная избирательная система, теория игр.

Morenchuk A.A. Analysis Of Majority And Mixed Electoral Systems Using Game Theory Methods. The main features that determine the type of electoral system. Given the domestic and foreign experience, identifies key deficiencies majoritarian, proportional and mixed electoral systems. Based on the application of game theory techniques found the level of influence the type of electoral system to meet the basic interests of different actors of the political process - voters and MPs, the president, government officials, business representatives. It is emphasized that it is proportional system, in reality, formed in Ukraine, to meet the needs of voters, representatives of small and medium business members, who focus on providing positive change in the country's development and implementation of their commitments. Contain paths to improve national electoral legislation.

Key words: politics, proportional system, majoritarian electoral system, mixed electoral system, game theory.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнім часом з'являється відчуття, що українському соціуму настільки нав'язується стереотип щодо необхідності запровадження мажоритарної виборчої системи. Як основний аргумент наводиться те, що при мажоритарній системі виборці знають, якого кандидата вони обирають, а при пропорційній існує практика закритих списків, до яких потрапляють маловідомі й часто сумнівні особистості. Беручи до уваги те, як часто, прагнучи до більш високого рівня демократії чи наближення до «європейської моделі», українці ускладнювали й заплутували політичну систему на шкоду демократії, варто проаналізувати, наскільки дійсно виправдані тези щодо доцільності реформи виборчого законодавства та яка саме система найбільше відповідає інтересам простих виборців.

Аналіз досліджень і публікацій із цієї проблеми. Проблемі функціонування різних виборчих систем присвячено значну кількість публікацій. Теоретичні аспекти та світовий досвід висвітлено, зокрема, у роботах І. Гусаченко [2], В. Лисенка, А. Головіна, В. Чурова [5], В. Водоп'янова [7] й інших. Нормативно-правові основи організації виборів в Україні розкрито в посібнику В. Кравченка [8].

Однак очевидним недоліком цієї книги є те, що вона не відображає змін, які були внесені у вітчизняне виборче законодавство впродовж останніх років.

Значний інтерес у контексті піднятої проблеми мають публікації, що переслідують мету з'ясування переваг і недоліків функціонування виборчих систем в українських реаліях. Єдності тут немає. Такі автори, як І. Жданов [4], О. Литвиненко, Ю. Якимеко [9; 13], Ю. Мірошніченко [10], наполягають на перевагах змішаної, або мажоритарної, системи. Їхніми опонентами виступають О. Дмитричева [3], А. Блохур, Г. Каплюк [6], С. Рахманін [11]. Шляхи вдосконалення пропорційної системи вказують у своїх публікаціях І. Ведернікова [1] і М. Стернійчук [12].

Формування мети й завдань статті. Наявність суперечливих поглядів на проблему застосування в Україні певної виборчої системи та необхідність її реформування актуалізують необхідність з'ясування, кому з учасників політичного процесу в Україні є вигідним той чи інший варіант організації парламентських виборів. Зручним інструментом при цьому може виступити саме методика, що ґрунтується на теорії ігор, оскільки вона намагається визначити поведінку кількох суб'єктів у стратегічних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Щоб дати відповідь на ці питання, слід розпочати з теорії. Усього виділяють три виборчі системи: мажоритарну, пропорційну та змішану. Кожна з них може мати свої підвиди.

Для того, щоб зрозуміти, що вони собою являють, можна зупинитися на тій моделі, яка існувала в Україні до 2006 р. Це була змішана симетрична система, за якою одна половина депутатів до Верховної Ради України потрапляла за мажоритарною, а інша – за пропорційною системою. Таким чином, можна буде зрозуміти й суть і змішаної, і мажоритарної, і пропорційної систем.

Отже, конституційний склад Верховної Ради України становить 450 депутатів. До 2006 р. 225 депутатів проходили за одномандатними мажоритарними округами, 225 – за пропорційною системою.

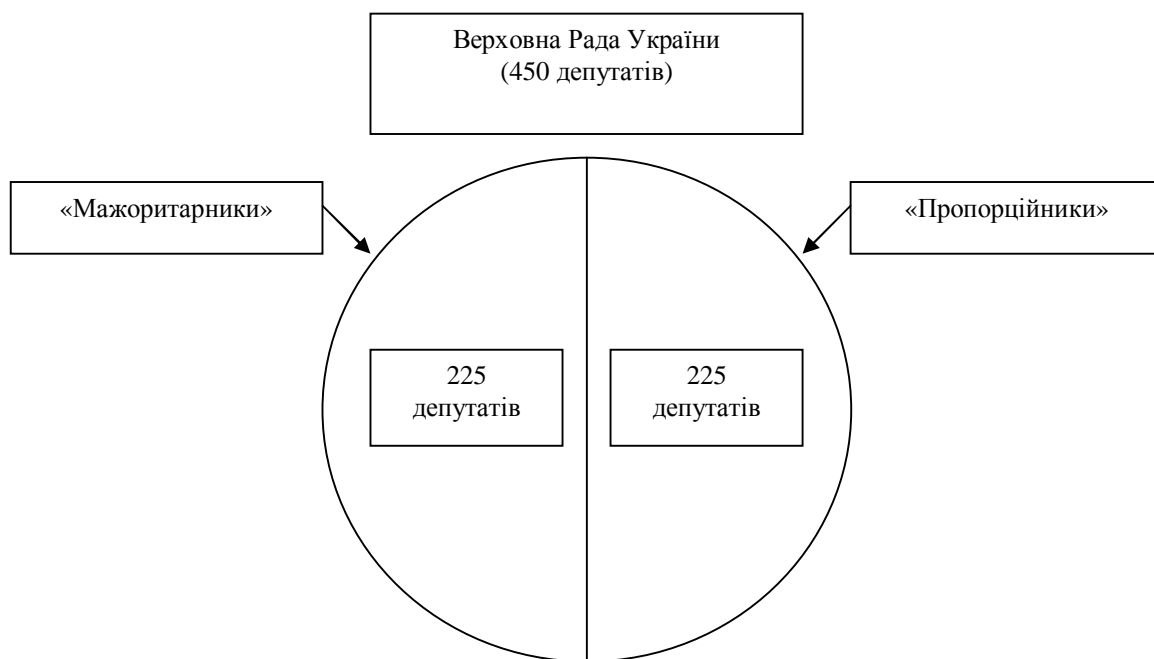

Рис. 1. Формування Верховної Ради України за змішаною системою

Для обрання мажоритарників територія України ділилася на 225 виборчих округів. У кожному з них балотувалося кілька кандидатів. Це, як правило, були люди, знайомі місцевим виборцям – звідси ж родом, тут працювали й належним чином себе зарекомендували. Виборчу агітацію здійснювали конкретно за кожного кандидата в депутати. Вони могли бути членами якоїсь партії, а могли бути й безпартійними.

Якраз одним з аргументів на користь мажоритарної системи свого часу називали те, що при пропорційній системі до парламенту може потрапити лише особа – член якоїсь партії. Таким чином, права бути обраним позбуваються ті, хто не є членами партії. У 1990-х роках (власне, як і зараз) далеко не всі українці хотіли ставати членами якоїсь партії. Поряд з іншими чинниками тут, очевидно, діяв ще й синдром тривалого існування радянського режиму й монопольного панування комуністичної партії.

При пропорційній виборчій системі вся територія України являє собою один виборчий округ, у якому конкурентна боротьба здійснюється суто між політичними партіями та блоками.

Для того, щоб стало зрозуміліше, можемо схематично уявити, що до парламенту прагнуть потрапити чотири партії – А, В, С, D.

Припустимо, що партія А набрала 40 %, В – 35 %, С – 20 %, D – 5 % голосів виборців (оскільки діє 3 % бар'єр, то інші партії, які не набрали відповідної кількості голосів, не проходять).

«Розігрується» 225 місць.

Отже, $225 = 100 \%$.

Тоді, $1 \% = 2,25$.

Відповідно, партія А може отримати $40 \cdot 2,25 = 90$ місць у парламенті;

В – $35 \cdot 2,25 = 78,75 \approx 79$;

С – $20 \cdot 2,25 = 45$;

D – $5 \cdot 2,25 = 11,25 \approx 11$.

При пропорційній виборчій системі маємо ту відмінність, що між пропорційниками «розігрується» не 225, а всі 450 місць у парламенті.

Проблема «півтора землекопа» вирішується спеціальними методами розподілення мандатів – виборчої квоти, або дільників.

Метод виборчої квоти полягає в тому, що визначається кількість голосів, необхідних для обрання одного депутата – виборчої квоти – та наступного ділення загальної кількості голосів, отриманих партією, на кількість голосів, необхідних для отримання одного мандата. Різновидами є квота Хера, квота Гогенбах-Бішофа, квота Друпа, система найбільшої середньої.

Метод дільників полягає в почерговому діленні кількості голосів, отриманих партіями, на послідовний ряд чисел (наприклад, спочатку – на 1, потім – на 2, потім – на 3 і т. д.). Мандати розподіляють відповідно до результатів цього ділення. Різновидами є метод д'Ондта, метод Імперіаллі, метод Сент-Лагює та його вдосконалений варіант – датський метод.

Тепер від цієї абстрактної, теоретичної картинки перейдемо до практики.

Для того, щоб розібратися, кому насправді вигідна та чи інша виборча система, з'ясуємо пріоритетні інтереси основних політичних гравців (дуже спрощено й, очевидно, суб'єктивно) (рис. 2).

Виглядатиме цинічно, але можна стверджувати, що практично до 2006 р. виборцям можна було не читати передвиборчих програм. Це стосується як кандидатів-мажоритарників, так і партій, що забезпечували місцями пропорційників.

Уявімо себе на місці депутата-мажоритарника. Він, навіть якщо є членом якоїсь політичної партії, своєю перемогою завдячує передусім самому собі: своєму шарму, іміджу, інтелекту, фотогенічності, грошам, умінню вести себе на публіці тощо. Психологічно це робить його незалежним. З одного боку, це має сприяти демократичності діяльності парламенту. У той же час різко знижується контрольованість діяльності народних обранців та ступінь їхньої партійної дисциплінованості. У таких умовах розкриваються умови для хабарництва в середовищі депутатів: завжди можна мотивувати своє голосування «велінням совісті», «власною позицією», «настроєм», «якось не розібрався» й т. п. При цьому, забуваючи згадати, що десь у кулуарах хтось до нього підходив і підказував, як слід тиснути кнопки, обіцяючи відповідну винагороду...

Ступінь контрольованості депутатів-мажоритарників виборцями можна проілюструвати гіпотетичною ситуацією. Припустимо, перед черговими виборами до Верховної Ради депутат, який знову балотується по одномандатному мажоритарному округу, зустрічається із виборцями (такі зустрічі, як правило, якраз і відбувалися лише перед виборами) і йому хтось із виборців закидає: От ви минулого разу балотувалися по нашому округу й обіцяли, що для місцевої громади будуть виділені гроші для переоснащення лікарні, будівництва пішохідного моста над залізничною колією, покращення доріг... А нічого за ті роки, що ви були депутатом, не змінилось. У відповідь же чує, що

тоді-то й тоді-то на засіданні Верховної Ради депутат особисто виступав і детально розписував потреби виборців свого округу. Але коли питання поставили на голосування, інші депутати не підтримали його. Це порядний депутат, який чесно прагнув виконати свої обіцянки перед виборцями. Але що він міг зробити, коли там ще сидять кілька сотень депутатів, які представляють інші округи. Таким чином, перед виборцем постає дилема: голосувати за досвідченого й чесного, хоч і не дуже успішного депутата, чи за недосвідченого та невідомо чи чесного...

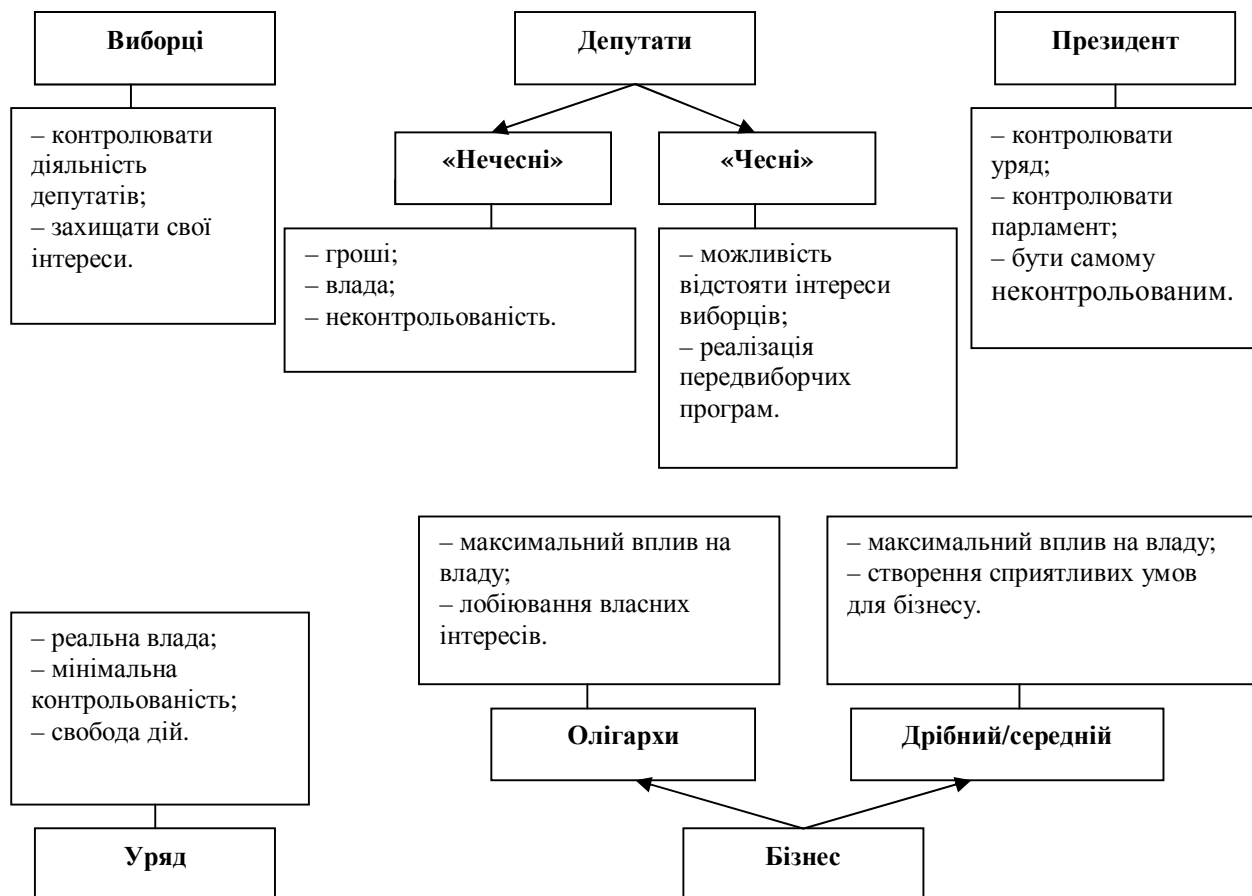

Рис. 2. Пріоритетні інтереси учасників політичного процесу

При змішаній системі політичні партії також особливого впливу на ситуацію в країні не мали. Причина пов'язана знову ж із простою математикою. Припустимо, що якась партія набрала аж 60 % (хоча такого ще не бувало) голосів виборців.

60 % із 225 – це 145 осіб.

145 депутатів із 450, очевидно, «погоди» не забезпечують.

Є ще один аспект. Наскільки зміниться ситуація в парламенті від того, що виборець зможе голосувати за одну людину, яку він знає і якій довіряє (ще далеко не факт, що саме вона пройде до парламенту), коли поряд із нею буде обиратися ще 224 чи 449, більшість із яких є або невідомі, або непривабливі кандидати. Невже саме це забезпечить відчуття контролю над парламентом та остаточного очищення рядів народних обранців від підозрілих і випадкових осіб.

Слід також указати на те, що саме через мажоритарну систему Верховна Рада України ніколи не мала свого конституційного складу – 450 депутатів. Це зумовлювалося низкою причин: у певних виборчих округах вибори могли не відбутися через відсутність кворуму; депутат-мажоритарник міг бути призначений в уряд і згідно з Конституцією скласти мандат; просто померти тощо. За мажоритарної системи при цьому проводять повторні вибори по

відповідному округу, які часто є неуспішними через значно меншу явку виборців. Пропорційна ж система цю проблему вирішує автоматично: на вакантне місце просувається наступний за списком кандидат.

Хтось може заперечити, що мажоритарна система успішно функціонує в таких країнах, як США, Японія, Великобританія та ін. Але не слід забувати, що там існує двопартійна система й, відповідно, парламент залишається структурованим у тому розумінні, що чітко фіксуються парламентська більшість та опозиція. Повернення ж змішаної чи запровадження мажоритарної системи автоматично приведе в Україні до відновлення практики існування великої кількості партій. Згадаймо, як у нас на 450 депутатів ще недавно припадало більше сотні політичних партій, значна частина з яких утворювалася саме під вибори.

Така аморфність і неструктурованість парламенту, очевидно, була зручна для президента. Саме він, згідно з редакцією Конституції від 1996 р. (нині повернутої до дії рішенням Конституційного Суду), а не парламент визначав кандидатуру на пост прем'єр-міністра, сам затверджував міністрів. Саме президент, передусім, міг звільнити будь-якого міністра чи розпустити весь уряд, тобто здійснювати безпосередній вплив на виконавчу владу. При цьому на всі ці посади можна було пропонувати не обов'язково народних депутатів.

Із такої ситуації могли скористатись і олігархи. Дрібному ж та середньому бізнесу це було не по кишені.

Таким чином, виходячи з базових пріоритетів виділених нами суб'єктів політичного процесу, можна побачити, що мажоритарна або змішана система задовольняє «нечесних» депутатів, президента, олігархів і не відповідає інтересам виборців, представників дрібного й середнього бізнесу, уряду та «чесних» (якщо такі справді є) депутатів.

Основне, що забезпечує пропорційна система, – це структурованість парламенту. Завдяки їй можна чітко простежити, які політичні партії перемогли. Вони, маючи парламентську більшість і формуючи уряд, можуть реально забезпечувати виконання тих програмних положень, із якими йдуть на вибори. У них для цього вже є відповідні механізми. А виборці, зі свого боку, можуть відстежувати відповідність між передвиборчими обіцянками й практичною діяльністю.

У цьому контексті маємо ще кілька дуже важливих симптоматичних речей. По-перше, у нашу Конституцію згідно з поправками, що вступили в силу з 2006 р., внесено норму, що передбачала необхідність формування парламентської більшості як умови функціонування Верховної Ради. Це, очевидно, реакція на ту ситуацію, що склалась упродовж кінця 90-х – першої половини 2000-х років: самі депутати втомилися від неможливості якимось чином реально впливати на політичну ситуацію в країні. Хоча для демократичних країн світу така норма неприйнятна.

Іншим показовим моментом є розпуск Верховної Ради й позачергові вибори у 2007 році, точніше – привід до них. Певна частина депутатів не зрозуміла, що потрапила в парламент зовсім іншого ґатунку, порівняно з попередніми: він сформований за пропорційним принципом. Вони діяли ще за логікою змішаного: їм було байдуже, за списком якої партії вони пройшли. Почався інтенсивний перехід до інших партій; стали голосувати врозріз із позиціями партії. Саме завдяки цьому у В. Ф. Януковича мала сформуватися, як він стверджував, конституційна більшість. І для них звучали як дивні й незрозумілі тези щодо того, що вони мають відповідати перед виборцями, які обрали їх як членів конкретних партій. Адже в Конституції така ситуація була не прописана. Депутати ще не усвідомлювали, що стали відкритими для громадського контролю. Що вони тепер не можуть змішатися в аморфній масі мажоритарників. І тому дуже прикро сприймається рішення Конституційного Суду України про те, що «депутати не є батраками» й нині можуть вільно переходити від однієї фракції до іншої. При тому, що при В. Ющенко така практика трактувалась як спотворення волевиявлення українського народу.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Тому можна вважати, що саме пропорційна виборча система відповідає інтересам виборців; чесних і принципових депутатів; уряду, який не боїться насправді взяти на себе відповідальність за процеси в країні; дрібному й середньому бізнесу, який може опертися на конкретні партії, що відстоюватимуть їхні інтереси.

Схематично це можна відобразити таким чином (див. табл. 1).

Відповідність інтересам суб'єктів політичного процесу виборчих систем

Суб'єкти політичного процесу	Мажоритарна	Змішана	Пропорційна
Виборці	–	–	+
«Нечесні» депутати	+	+	–
«Чесні» депутати	–	–	+
Президент	+	+	–
Уряд	–	–	+
Олігархи	+	+	+
Дрібний та середній бізнес	–	–	+

Якщо ж говорити про недоліки, на які вказують, критикуючи пропорційну систему, то можна знайти у світовій практиці низку механізмів, що дають можливість їх урегулювати, або зменшити їх негативний вплив. Наприклад, проблему закритих списків можна зняти, здійснюючи вибори не за загальнодержавними партійними списками, а формуючи їх, наприклад, на рівні областей. Існує також пропорційна система з преференціями, коли виборці відмічають конкретне прізвище кандидата в запропонованому списку тощо.

Список використаної літератури

1. Ведерникова І. Списки відкриваємо і... виграємо? / І. Ведерникова // Дзеркало тижня. – 2009. – № 13. – 13 квіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/56643>
2. Гусаченко І. Виборчі системи / І. Гусаченко // Дзеркало тижня. – 2004. – № 48. – 27 лист. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/41814>
3. Дмитричева О. Меч і щит / О. Дмитричева // Дзеркало тижня. – 2005. – № 12. – 02 квіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/43038>
4. Жданов І. Яка виборча система необхідна Україні? / І. Жданов // Дзеркало тижня. – 2007. – № 44 (673). – 17–23 лист. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/51933>.
5. Избирательное законодательство и выборы в современном мире / В. И. Лысенко, А. Г. Головин ; под общей ред. В. Е. Чурова. – М. : Центр. избирательная комиссия Российской Федерации, 2009. – 528 с.
6. Каплюк Галина. Як зламати схему виборів? / Галина Каплюк, Альона Блохтур // Главком. – 19.05.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/884.html>.
7. Конституционное право зарубежных стран (конспект лекций в схемах) / ред.-сост. В. П. Водопьянов. – М. : Приор-издат, 2004. – 368 с.
8. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. – Вид. 3-тє, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 512 с.
9. Литвиненко О. Вибори 2006: портрети учасників на старті / О. Литвиненко, Ю. Якименко // Дзеркало тижня. – 2005. – № 48. – 10 груд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/45377>
10. Мірошніченко Ю. Як надати виборцям право вибору / Ю. Мірошніченко // Дзеркало тижня. – 2008. – № 45. – 29 лист. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/55597>.
11. Рахманін С. Підрахунок і контроль / С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2001. – № 35. – 08 верес. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/25667>
12. Стернійчук М. «Закрита» виборча система вичерпала себе / М. Стернійчук // Дзеркало тижня. – 2009. – № 11. – 28 берез. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/56523>
13. Якименко Ю. Проблема виборчих систем в контексті реформування виборчого законодавства: критерії вибору, підходи, наслідки / Ю. Якименко // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=844

Статтю подано до редколегії
26.10.2011 р.